

Krajem XVI i tokom XVII st. većina starih utvrđenih gradova, kaštela, kula i utvrda kroz stoljetnu borbu propada. Tek oni koje su zadržali Turci nakon osvajanja, koje oni obnavljaju, a krajem XVII st. iznova utvrđuju i u njima drže jaku posadu, sačuvali su nam se do danas u većoj mjeri (Cetin, Kladaša, Vranograč, Podzvizd, Bužim, Bijela Stijena, Krupa i drugi). Neke su Turci na zadržanom prostoru u svojoj vlasti nakon karlovačkog mira 1699. god. od Kladaše do Bihaća temeljito obnovili ili čak podigli iznova (do starog grada Peći Kladaške grade novi grad Peći grad). Iznimka su u tom Cetin grad koji je zbog mnogih pokušaja Turaka da ga zadrže u ratu s krajiškom vojskom mnogo stradao, a konačno bio 1776. i razoren po nalogu vojnih krajiških vlasti i grad Bihać kojeg ruši vojna okupaciona vlast Austrije 1878. nakon osvajanja Bihaća i bihačke krajine.

Od gradova u Bosanskoj krajini bolje su se sačuvali samo oni koji su nakon oslobođenja postali središta banske i krajiške vojne sile: Zrin i Kostajnica, te Dubica i Jasenovac na Uni, a Sisak na Kupi. Svi drugi su ostali u ruševnom stanju do danas. Mnogi manji obrambeni objekti tokom XVIII i XIX st. kada više nema turske opasnosti rušeni su zbog građevnog materijala, ili pak su, ako su bili od drvene građe, posve nestali (Sredičko, Letovanić, Pokupsko, Drenčina, Brest, Petrinja, Glina, Jasenovac i dr.). Dakako, da su i čardaci i palanke koji su također u sistemu obrane od Turaka predstavljali veliki oslonac, nakon dokidanja vojne krajine tokom druge polovine XIX st. potpuno nestali. Sačuvali su nam se njihovi položaji samo na starim kartama i u nekim geografskim imenima tog područja.

Danas, nakon obilaska ovog područja i na temelju prikupljenih podataka iz povijesnih izvora, možemo iznijeti vrlo kratku statističku informaciju. Na ovom području, tokom vremena bilo je nekada preko 70 utvrđenih starih gradova, kula, kaštela i utvrda. Danas ih ima u ruševinama ili kakvim takvim tragovima sačuvane arhitekture oko 40. Drugi posve nestali a nekima je teško sa sigurnošću utvrditi i njihov nekadašnji položaj.

Mnogi su od ovih povijesnih spomenika stradali i u novije doba. Vrlo ih je malen broj danas posebno čuvan ili uzdržavan. Ne vodi se mnogo brige o njihovom stanju ni postojanju. Iznimka ima, ali vrlo malo: kaštel u Sisku, Kostajnica na Uni i utvrđeni gradovi koji su danas na području susjedne republike

Bosne i Hercegovine: Velika Kladaša, Bužim, Cazin, Vranograč, Pećigrad, Sokolac i Krupa. Svi drugi i dalje su prepušteni vremenu i slobodnom posjetu slučajnih znatiželjnika.

Ti prvorazredni izvori povijesnih zbivanja zaslužuju zbog svoje prošlosti našu veću pažnju, bar kao povijesni spomenici, pa i onda kada su u takvom stanju da danas više ne mogu biti izravno korisni suvremenim potrebama života.

Milan Kruhek

STARI GRADOVI IZMEĐU UNE, SAVE I KUPE

IZLOŽBA

OD 26. XII 1975. DO 1. III 1976.

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB, MATOSEVA 9

Područje što ga s tri strane omeđuju rijeke Una, Sava i Kupa a s četvrte, zapadne strane, Korana, u prošlosti je uglavnom imalo istu povijesnu sudbinu. Osobito kroz tri najteža stoljeća hrvatske povijesti; razdoblje turskih provala i osvajanja od XV do XVIII stoljeća, prostor od Bihaća do Jasenovca, od Jasenovca do Siska i Petrinje i odavle Kupom do Karlovca postaje jedinstveno poprište ratnih sukoba s Turcima u kojima nestaju naselja slobodnih plemenskih općina, kmetskih podložnika, utvrđeni gradovi feudalnih gospodara, samostani i crkve, čitavi feudalni rodovi i velik dio naroda.

Do XII st. taj nam je prostor poznat samo djelomično prema arheološkim istraživanjima ili slučajnim nalazima ostataka materijalne kulture koja dokumentira rasprostranjenost i oblike života u prethistorijsko, rimsko doba, pa dolazak Avara, Slavena i Hrvata. Od XII st. dalje sačuvani povijesni izvori objašnjavaju nam neke probleme političke i društvene organizacije, razvoj feudalnih odnosa i gospodarstva. Od XV do XVIII st. najveći dio povijesnih vijesti odnosi se na borbu s Turcima.

U XII st. taj prostor pokrivaju stare hrvatske županije; najvećim dijelom Gorska županija, pa onda Dubička, Psetska, Drežnička i Gorička županija. Središta javnog života tih županija su stari utvrđeni župski gradovi: Gore, Dubica, Krupa, Drežnik, Gorica (Steničnjak?).

U XIII st. uz naselja slobodnih plemenskih općina koje također svoje zemlje i ljude štite utvrđenim gradovima, javljaju se veliki crkveni i svjetovni feudalni zemljišni vlasnici. To su templari i ivanovci koji imaju svoja središta u Dubici i Gorama, gdje postaju i gospodari starih utvrđenih župskih gradova. U Toplicu (Topusko) na samom početku XIII st. dolaze cisterciti. Darovnicama kralja Andrije III i Bele IV stižu ogromne posjede, grade svoj samostan i crkvu, a sigurno ih odmah i utvrđuju obrambenim zidom i kulama. Za obranu i kontrolu svojih posjeda grade i drugdje kaštele i gradove (Bihać). Uz crkvene redove veliki posjednici i vlasnici utvrđenih gradova su zagrebački biskup i kaptol koji šire svoje feudalno bogatstvo preko Kupe sve do Kostajnice, a biskup kninski posjeduje stari utvrđeni grad Cazin s njegovim posjedom.

Od svjetovnih feudalaca najveći i najbogatiji je rod knezova Babonića. Oni su sve do sredine XIV st. do sukoba i rata s kraljem Karlom Robertom najveći gospodari zemlje pa i utvrđenih gradova na ovom prostoru. Njihovu feudalnu ulogu nastavlja do XVI st. jedna grana njihova roda, knezovi Blagajski, a onda i oni napuštaju svoju djedovinu i sele u austrijske zemlje na svoje tamošnje posjede. Političku borbu s kraljevskom vlašću i ratno nadmetanje s novim, stoljetnim neprijateljem, ostavljaju drugim feudalnim porodicama koje su od XIV do XVI st. stekle na ovom prostoru velike posjede i mnoge utvrđene gradove; prije svega Zrinskim i Frankopanima. Tokom XVI st. bitka s Turcima za taj prostor je izgubljena. Iza 1584. god. granična obrana ustaljuje se konačno na Kupi, koja je uz goleme napore i obranjena. Poslije pobjede kod Siska 1593. i dobivene bitke za Petrinju 1596. i konačno nakon poraza Turaka pod Bečom 1683. g. započinje veliki oslobodilački rat u kojem je na kraju XVII st. granica opet pomaknuta na Unu. Iza 1695. godine počinje politička borba hrvatskog bana i Sabora za vojnu i državnu vlast nad tim područjem, koja je dobivena, a konačno 1704. i formalno priznata i potvrđena.

Povijesni izvori koji izričito govore o starim utvrđenim gradovima ovog područja kao središtima feudalnog života ili obrane donose nam jednu od najstarijih vijesti o utvrđenim gradovima u Hrvatskoj uopće. Einhard u svojim povijesnim opisima borbe franačkih vojski s knezom posavske Hrvatske Ljudevitom spominje »castela« u koje se povukao Ljudevit sa svojim ratnicima; posebno je naglašena pomoć koju mu pruža u utvrđivanju i gradnji tih kastela akvilejski patrijarha Fortunat.

Tek u XIII st. izvori češće spominju stare »castrume«, utvrđene gradove župskih sjedišta (Gore, Dubica, Pset, Gorica) i utvrđena mjesta slobodnih plemenskih općina (Kostajnica, Komogovina, Bihać, Blinja, Petrinja, Kremen, Klokoč i dr.). Tokom XIV i XV st. mnogi stari župski gradovi i plemenska utvrđenja kraljevskim donacijama i nasilnim nametanjem i otimanjem prelaze u vlast i vlasništvo istaknutih plemenskih starješina, vlasnika velikih feudalnih posjeda. Oni grade nove utvrđene gradove i utvrde-kaštele i popravljaju stare, pogotovo krajem XV i tokom XVI st. kada se turska vojska nakon pada Bosne i poraza hrvatske vojske na Kravskom polju 1493. g. počela sve češće pojavljivati pod njihovim tvrđim gradovima. Što su turski

upadi češći i žešći, to oni sami mogu manje braniti svoje vlasništvo: svoje tvrde gradove i kaštele, zemlju, kmetove na njima, slobodne gradove i varoši. Zbog toga mnogo manje važne i slabije utvrde sami ruše, druge značajnije prepuštaju kraljevskoj obrani, i u njih se smještava krajiška vojska. Sredinom XVI st. najveći posjednici i glavni branitelji Pounja i Zrinske gore su knezovi Zrinski. U njihovom posjedu su: Kostajnica, Prevršac, Zrin, Gorička, Pedalj, Gvozdansko, Jamnica, Mutnik, Lišnica, Dobra njiva, Novi na Uni, Todorovo i Vranograč. Nikola je Zrinski rano izručio Novi kraljevskoj vlasti i obrani, porušio je kaštel Lišnicu i gradove Prevršac i Dobru njivu. Čini se da je već tada zapuštena i porušena i Komogovina, do tada često spominjani Frankopanski, pa Zrinski kaštel. Knezovi Blagajski drže na Uni Ostrožac, Stinu, Žirovac, Brubno, Bojnu, kaštele Bračak i Bušević. Knezovi Frankopani Slunjski posjeduju i brane Slunj, Kremen, Krstinju, Cetin, Veliku i Malu Kladušu, Gore i Steničnjak, a Frankopani Tržački: Tržac, Furjan i Drežnik. Svoje prekokupske posjede biskup zagrebački brani stariim utvrđenim gradom, stečenim u borbi s Babonićima tokom XIV st., Hrastovicom, a u to doba gradi Klinac grad, Pecki i utvrđuje zbijeg oko crkvenog tornja u Križu kod Petrinje. Zagrebački kaptol gradi za obranu svojih posjeda utvrdu u Petrinji i Velikom Gradcu, sisački kaštel, Čuntić kulu, utvrdu u Drenčini i drveni kaštel Sokolac. Hrvatski sabor utvrđuje kupsku granicu izgradnjom novih utvrda i kula: Brest, Letovanić, Berkiševina, Sredičko, Rečica. Opatija topuska kojom nakon konačnog odlaska cistercita iza 1408. god. upravljaju crkveni i svjetovni feudanci pa zagrebački biskup utvrđuje Pokupsko, Bović i samu opatiju u Topuskom. Petar Keglević, naročito za svoga banovanja stiže na tom prostoru velike posjede i neke gradove: Bužim, Sračicu i Blinju, koje obnavlja i utvrđuje. Tu je još dosta manjih feudalnih posjednika i vlasnika utvrđenih gradova koji su toliko osiromašili da traže bilo kakav zaklon ili službu u kraljevskoj milosti a svoju djedovinu ostavljaju krajiškoj obrani ili Turcima. Kobasići drže na Uni, do Bihaća, utvrđenu Brekovicu, pa Toplički turanj i Radotinu kulu, Izačići svoj grad Izačić, Hojsići grad Hojsić, Peranski svoju Pernu, Šturlići Šturlić grad, Mikulić drži Podzvizd, Otmići svoju utvrđenu kulu Otmić i drugi. U kraljevskoj vlasti su najvažniji utvrđeni gradovi na Uni: Ripač, Sokolac, Bihać, Krupa, Novi i Dubica.